

دسته بندی اندیشکده‌ها و گروه‌های اندیشه‌ورز بر اساس سطح خروجی

مقدمه

تبدیل شدن یک ایده به یک سیاست، فرآیندی است که ماهیت «شبکه حل مسئله» را برای یک کشور ضروری می‌کند. اندیشکده‌ها به عنوان یکی از اجزای این شبکه، طیف گسترده و ترکیبات متنوعی را شامل می‌شوند؛ که برای افزایش دقت در فرآیندهای شناخت، ارزیابی و رتبه‌بندی، نیاز است که تنوع و تکثر آن‌ها مد نظر قرار گیرد. بنابراین دسته‌بندی‌ها و تقسیم‌بندی‌های متعدد از مناظر گوناگون، می‌تواند کمک شایانی به شناخت بهتر از اکوسیستم اندیشه‌ورزی کشور کند.

جامعه اندیشکده‌ها در مسیر رصد و ارزیابی اندیشکده‌ها و زیست‌بوم اندیشگاهی کشور، و پس از اکتساب تجربه گران‌بهای برگزاری نخستین جایزه ملی سیاست‌گذاری، این ضرورت را احساس کرده است که بایستی در ارزیابی‌ها و رتبه‌بندی‌ها، سطوح فعالیت بازیگران این زیست‌بوم را لحاظ کند. بر همین اساس و مبتنی بر مطالعات و مشاوره‌های گوناگون، ماتریسی از مشخصه‌ها و ممیزه‌های اندیشکده‌ها گردآوری شده است که می‌تواند به عنوان «شاخص‌های ارزیابی» مسیر «رصد و ارزیابی» مجموعه‌ها و مراکز مشاوره سیاستی در کشور را روشن کند. برجسته‌ترین ویژگی این ماتریس، کاربرد چندسطحی آن است. آنچه در ادامه می‌آید شامل دو بخش است که **بخش نخست مروری کلی بر ماتریس «معیارهای دسته‌بندی اندیشکده‌ها»** است؛ که از این میان با توجه به قرارداد داشتن در آستانه دومین جایزه ملی سیاست‌گذاری، تمرکز این نوشته در **بخش دوم بر «شاخص خروجی‌های اندیشکده‌ها»** است.

معیارهای دسته‌بندی اندیشکده‌ها

مجموعه‌های مشاوره سیاستی کشور را می‌توان با معیارهای مختلفی دسته‌بندی کرد. جدول شماره یک طیف متنوع این دسته‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره یک - معیارهای دسته‌بندی اندیشکده‌ها در ایران

منظر کلان	متغیر	نوع
زمان	میانگین سن افراد	تیم‌های متشکل از جوانان
		تیم‌هایی که شاکله اصلی آن‌ها افراد باتجربه است
		تیم‌های ترکیبی (افراد باتجربه و جوانان در کنار هم)
	دوره بلوغ و سن مجموعه و فعالیت‌های آن	افراد تازه‌وارد یا هسته‌های اندیشه‌ورز نوپا
		افراد کهنه‌کار و تیم‌ها و اندیشکده‌های بالغ
		مجموعه‌های بالغ با هسته‌های نابالغ
مکان و موقعیت	مکان در تقسیمات کشوری	اندیشکده‌های محلی
		اندیشکده‌های ملی
		اندیشکده‌های بین‌المللی
		اندیشکده‌های توزیع شده:
		<ul style="list-style-type: none"> • دارای مدیریت متمرکز • دارای اجزای مستقل در تصمیم‌گیری

<p>اندیشکده‌های حاضر در اکوسیستم دانشگاه‌ها:</p> <ul style="list-style-type: none"> • دانشجویی • غیردانشجویی 	<p>موقعیت جغرافیای اجتماعی</p>	
<p>اندیشکده‌های حاضر در اکوسیستم حوزه‌های علمیه</p>		
<p>اندیشکده‌های حاضر در اکوسیستم دستگاه‌ها و سازمان‌های حاکمیتی:</p> <ul style="list-style-type: none"> • وابسته ساختاری (متناسب با مأموریت‌های دستگاه) • غیروابسته ساختاری 		
<p>اندیشکده‌های حاضر در بخش خصوصی و مردمی (بدنه اجتماعی و نخبگانی جامعه)</p>		
<p>گزارشات مکتوب</p>	<p>جنس خروجی‌های تولیدی</p>	<p>خروجی و عملکرد</p>
<p>چند رسانه‌ای و رسانه‌ای</p>		
<p>محصولات و خدمات غیرمحتوایی</p>		
<p>نیروی انسانی</p>		
<p>ترکیبی</p>		
<p>بینشی و اندیشه‌ای</p>	<p>سطح خروجی‌های تولیدی</p>	
<p>راهبردی و استراتژیک</p>		
<p>عملیاتی و اجرایی</p>		
<p>محصولات و خدمات نهایی (مصرفی)</p>	<p>مصرف‌کننده خروجی‌ها</p>	
<p>سفارش‌دهنده‌ها و حامی‌ها</p>		
<p>بخش‌های مختلف دولتی و حاکمیتی</p>		
<p>جامعه نخبگانی و دانشگاهی</p>		
<p>نهادهای خصوصی و مردمی</p>		
<p>عموم مردم</p>		
<p>ترکیبی</p>	<p>گسترده‌گی فعالیت‌ها</p>	
<p>تخصصی در یک موضوع</p>		
<p>تخصصی در حداکثر سه موضوع</p>		
<p>دارای گروه‌های تخصصی متعدد</p>		
<p>عمومی (حوزه‌های متعدد بدون ساختار گروه تخصصی خاص)</p>	<p>گردش مالی</p>	<p>ابعاد</p>
<p>کمتر از ۲۰۰ میلیون تومان در سال (خیلی کوچک)</p>		
<p>بین ۲۰۰ تا یک میلیارد تومان در سال (کوچک)</p>		
<p>بین یک میلیارد تا دو میلیارد تومان در سال (متوسط)</p>		
<p>بالتر از دو میلیارد تومان در سال (بزرگ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • وابسته به دستگاه‌های اجرایی • غیروابسته به دستگاه‌ها 		

کمتر از ۵ نفر	تعداد افراد تمام وقت	
بین ۵ تا ۱۵ نفر		
بین ۱۵ تا ۵۰ نفر: <ul style="list-style-type: none"> • ایجاد شده و رشد یافته به صورت طبیعی • ایجاد با حمایت ناگهانی یک نهاد 		
بیش از ۵۰ نفر		
مسائل اندیشه‌ای و فلسفی و موضوعات محض	سطح موضوعات	موضوع
مسائل راهبردی		
مسائل عملیاتی		
ترکیبی	نوع موضوعات	
اقتصادی		
فرهنگی اجتماعی		
سیاسی و امنیتی		
علمی و فناوری		
دینی و حوزوی		
ترکیبی (عمومی)		
همه منابع	میزان حمایت	منابع و مصارف
بیش از ۵۰ درصد منابع		
کمتر از ۵۰ درصد منابع		
دولتی	سازمان‌های حامی	
حاکمیتی غیردولتی		
خصوصی و مردم‌نهاد		
ترکیبی	نوع تأمین مالی	
حمایتی		
پروژه‌ای		
خیریه و مردمی		
ارائه محصول و خدمات		
ترکیبی		
فردمحور مسطح	ساختار مدیریتی	ساختار و فرایند
بیرونی (وابسته به سازمان یا نهاد بالادستی)		
شورایی یا هیئتی		
سلسله‌مراتبی		
وابسته به نهادهای دولتی	وابستگی سازمانی	

وابسته به نهادهای حاکمیتی			
وابسته به بخش خصوصی یا سازمان‌های مردم‌نهاد			
مستقل			
متمرکز	میزان توزیع‌شدگی		
دارای گروه‌های تخصصی			
شبکه‌ای (توزیع‌شده)			
کار سفارشی یا پروژه‌ای	فرآیندهای تعریف مسئله و فعالیت		
مسئله‌محور			
موضوع‌محور			
فردمحور			
ترکیبی			
انقلابی و دارای دغدغه‌های ارزشی	جهان‌بینی و نوع دغدغه‌ها		
معتقد به ارزش‌های اسلامی (غیر انقلابی)			
سکولار با افراد مذهبی یا انقلابی			
دارای زوایه و منتقد نظام در سطح اندیشه‌ها و ارزش‌ها			
مخالف نظام			
فضای کاری	سایر		
• اندیشکده‌های جوان			
• اندیشکده‌های در فاز توسعه یا جهش			
منابع مالی			
ارتباطات			
• علمی و اندیشه‌ورزی با افراد صاحب‌نظر		نوع حمایت‌های مورد نیاز	
• اندیشکده‌ها با یکدیگر			
• اندیشکده‌ها با مخاطبان‌شان			
• ارتباطات بین‌المللی			
اتصال به مصرف‌کننده			
مشاور و آموزش			
منابع انسانی			
• پژوهشگر			
• ستادی			
سایر حمایت‌ها			
ارتباطات شخصی افراد کلیدی	کانال‌های ارتباطی با مسئولین و حاکمیت		
ارتباطات غیررسمی نهادی			

ارتباطات رسمی سازمانی		
دسترسی از طریق رسانه و فشار اجتماعی		
ترکیبی		

انواع اندیشکده‌ها بر اساس سطح خروجی

اندیشکده‌ها بر اساس رسالت و مأموریتی که دارند، طیفی از خروجی‌های فلسفی، پژوهشی، سیاستی یا ترکیبی از این سه گونه را تولید می‌کنند. نحوه مواجهه اندیشکده‌ها با موضوعات و مسائلی که روی آن‌ها دست می‌گذارند (یا به عنوان دستور کار به آن‌ها ارجاع می‌شود) سطوح متعددی دارد؛ که به طور کلی می‌توان این سطوح را در چهار دسته، تقسیم‌بندی کرد: «بینشی و اندیشه‌ای»، «استراتژیک و راهبردی»، «عملیاتی و اجرایی» و «تولید و توسعه محصول». در ادامه هر یک از انواع این دسته‌بندی به اختصار تشریح شده است.

باید توجه داشت که سطح خروجی اندیشکده‌ها، یک طیف است و هیچ‌گونه برتری یا اولویت ارزشی در این دسته‌بندی مد نظر نیست. بنابراین خروجی سطح چهارم به معنی پایین‌تر سطح خروجی نیست. واژه‌های اولین و آخرین، نوعی از ترتیب و انتظام نوشتاری را بازنمایی می‌کنند.

بینشی و مبنایی:

اندیشکده‌هایی که غالباً بر مسائل بینشی و مبنایی متمرکز هستند و به ندرت وارد عملیات اجرایی متناسب با مسائل روز می‌شوند، خروجی‌هایی در سطح «بینشی و مبنایی» تولید می‌کنند. به طور مثال مجموعه‌ها و مراکزی که بر مباحثی همچون علوم انسانی اسلامی، الگوهای تمدن اسلامی، مباحث تمدنی و مباحث اعتقادی معطوف هستند، در این دسته قرار می‌گیرند.

خروجی‌های این اندیشکده‌ها، معمولاً جهت فکری و بینشی ایجاد می‌کند. ایجاد اندیشه و بینش، گرچه فرآیندی پرزحمت، مهم و مبنایی محسوب می‌شود، معمولاً مشتری نقد کمتری دارد و دستگاه‌ها و نهادهای تخصصی کمتر خود را نیازمند آن‌ها می‌دانند. خروجی این اندیشکده‌ها، شامل بهره‌وری و بازدهی بلندمدت است و افرادی که در این حوزه وارد می‌شوند غالباً افراد محضی هستند که پس از سال‌ها فعالیت از اشراف و تسلط بر آن حوزه برخوردار می‌شوند و سپس به کارهای اندیشه‌ای و بینشی می‌پردازند. خروجی‌های این اندیشکده‌ها به صورت سیاست‌های رایج در اسناد منعکس نمی‌شود، بلکه مسائل اعتقادی را تولید می‌کند که مبنای سیاست‌ها و جهت‌های کلان را تعیین و ساختارهای بنیادین را طراحی می‌کند.

راهبردی و استراتژیک:

اندیشکده‌های فعال در سطح راهبردی و استراتژیک، مجموعه‌هایی هستند که در اسناد کلان، مثل سند تحول آموزش و پرورش، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلان اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فعالیت می‌کنند. مخاطبان آن‌ها معمولاً مسئولان لایه نخست کشور و عمدتاً ملی و فرادستگاهی و حداکثر مسئولان استانی (و در این حالت نیز رأس استان‌ها) را شامل می‌شود و کمتر به مخاطبان عمومی نظر و تمرکز دارند. جنس خروجی‌های این نوع اندیشکده‌ها، تولید راهبرد، سیاست و معمولاً اسناد مکتوب است و کمتر دغدغه فعالیت‌های ترویجی دارند و تبعاً عمده وقت خود را صرف جلسات توجیهی با نهادهای مختلف می‌کنند.

با توجه به اینکه در اغلب حوزه‌ها، مسائل راهبردی همچون مسائل مهندسی و ریاضی پاسخ واضح و ثابتی ندارند؛ نکته کلیدی در این جنس اندیشکده‌ها، پژوهشکده‌ها و هسته‌های اندیشه‌ورز، ترکیب سیاست‌پژوه، تصمیم‌ساز و نهادهای مجری، اثرگذاری بیشتری دارد. به عبارت دیگر این نوع اندیشکده‌ها بدون مخاطبی که به خروجی و تولیدی‌های آن‌ها توجه و سیاست‌هایشان را اجرا کند، به معنای واقعی موثر نیستند. هر چند ممکن است در ایجاد یک گفتمان، پرورش افراد و تولید راه‌حل موفق باشند، اما بازیگر اثرگذاری در صحنه سیاست‌ها و تصمیمات نخواهند بود.

عملیاتی و اجرایی:

اندیشکده‌های سطح سوم، مجموعه‌هایی هستند که دغدغه طراحی و ارائه راهکارهای عملیاتی و اجرایی دارند. در خروجی‌های این اندیشکده‌ها تنوع بالایی مشاهده می‌شود. تولید اسناد بخشی، نقد عملکرد، پی‌ریزی و طراحی برنامه‌های سالانه دستگاه‌ها، حل مسائل سازمانی، منطقه‌ای و تخصصی در حوزه فعالیت آن‌ها قرار می‌گیرد. همچنین با بُرش زمانی، جغرافیایی یا سازمانی، مسائل راهبردی را استخراج می‌کنند، روی بودجه سالانه کار می‌کنند، به صورت موقت مثلاً یکی دو ماهه اما عمیق و دقیق روی یک موضوع متمرکز می‌شوند، به صورت متمرکز روی یک موضوع مربوط به یک جغرافیای خاص فعالیت می‌کنند مثل مسئله محیط‌زیست خوزستان یا به مسائل وزارت نیرو در حوزه آب می‌پردازند. غالباً خروجی‌های این نوع اندیشکده‌ها به اجرا نزدیک‌تر و قابل ارزیابی دقیق و ملموس است.

تولید و توسعه محصول:

آخرین سطح از منظر خروجی، مجموعه‌هایی هستند که محصولات و خدمات نهایی تولید می‌کنند؛ یعنی کار اندیشه‌ورزانه‌ای را که تولید می‌شود، در قالب اسناد سیاستی، چه در لایه راهبردی و چه در لایه عملیاتی ارائه نمی‌کنند بلکه آن را به یک محصول و خدمت تبدیل می‌کنند. این محصول یا خدمت نهایی ممکن است خدماتی به جامعه نخبگانی یا به دستگاه‌ها و نهادهای حکومتی باشد. به طور مثال سیستم‌های ارزیابی و اعتبارسنجی و امثال آن‌ها ارائه یا یک‌سری محصولات رسانه‌ای تولید کنند. معمولاً تیم‌های اجرایی آن‌ها قوی‌تر از هسته‌های اندیشه‌ورزانشان است.